

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційну роботу Россошанської Ольги Валентиновни
«Методологічні засади оцінювання економічної безпеки інноваційних
проектно-орієнтованих підприємств», яка подана на здобуття наукового
ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 21.04.02- економічна
безпека суб'єктів господарської діяльності

На відгук була надана дисертація, що викладена на 630 сторінках. Основна частина викладена на 414 сторінках і містить п'ять розділів. Список використаних джерел складає 614 найменувань. Крім того у 15 додатках, які уміщені на 118 сторінках, містяться додаткові списки джерел. Окрім цього був вивчений автореферат на 40 сторінках та копії 51 публікації автора.

На основі вивчення дисертації, автореферату і праць, що були опубліковані за темою дисертації, у відповідності до вимог п. 3.8. положення «Про спеціалізовану вчену раду» (наказ МОН України від 14.09.2011 року № 1059 зі змінами) встановлено наступне.

1. Ступінь актуальність обраної теми

Сучасний стан економічного розвитку України має досить суперечливий характер. Проявляється значне коло проблем, пов'язаних із нестабільністю у світовій економіці та початком нових технологічних революцій «Індустрія 3.0» та «Індустрія 4.0». Статистика фіксує дуже повільні темпи економічного зростання, які на порядок відстають від глобальних світових тенденцій. Одною з причин такого стану є відсутність стратегії розвитку економіки України, яка б визначила вектор руху українських підприємств у світовій економіці, що основана на знаннях. Світовий досвід доводить, що діяльність підприємств у новому економічному середовищі орієнтована на перехід підприємств до відносно нового для України типу інноваційних проектно-орієнтованих підприємств (ПО підприємств). Наявність таких підприємств та їх кількість визначатимуть стратегічну економічну безпеку України у наступні п'ять – десять років. За таких умов одним із ключових завдань в межах наукової спеціальності 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності є розробка науково-обґрунтованих підходів до

побудови систем економічної безпеки таких підприємств, які враховують їх відмінні ознаки та особливості діяльності в умовах економіки знань.

Проблематика формування систем економічної безпеки та систем забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання досліджується науковцями порівняно недавно і концентрується в межах однієї з галузей безпекології – екосесенту. Найбільш відомі праці вітчизняних науковців були опубліковані на початку ХХІ століття. Неважаючи на вагомі результати, які вже отримані в напрямах досліджень, які визначені паспортом наукової спеціальності 21.04.02, одним з найменш методологічно розроблених залишається напрямок оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. З цих позицій стає зрозумілою обґрунтованість актуальності сформульованої Россошанською О. В. науково-прикладної проблеми - відсутності теоретико-методологічних знань щодо оцінювання економічної безпеки ППО підприємств в сучасних умовах економічної діяльності. Така постановка проблеми визначила її новизну, і як наслідок, новизну об'єкту дослідження, які і зумовили вибір теми, мету, завдання та особливості побудови дослідження.

Актуальність дослідження підтверджується також тим, що окремі завдання роботи розв'язувались в межах трьох основних науково-дослідних держбюджетних тем Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля та двох держбюджетних науково-дослідних робіт Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України. Дослідження в рамках перерахованих тем, в яких автор брав безпосередню участь, охоплювали період з 2006 по 2014 роки.

2. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна

Основою будь-яких досліджень є чітке розуміння базових категорій, що формують загальне бачення досліджуваної проблеми. Тому при визначені новизни, обґрунтованості та достовірності наукових положень, які сформульовані в дисертації, були використані наведені в роботі дефініції базових категорій «діяльність», «безпека», «підприємство» (суб'єкт господарювання), «економічна», «система». Перелік цих категорій автор сформував на основі проведеного частотно-рангового аналізу паспорту

наукової спеціальності 21.04.02, з якого вибрав терміни, що у сукупності складають більше 50% слів розділу «Напрямки дослідження» (таблиця 2.2, с. 175). До цих категорій додано терміни з предметної області оцінювання, а саме «оцінка», «оцінний стан», «об'єкт оцінювання», «суб'єкт оцінювання», «цінність» та ін. (таблиця 3.2, с. 260-261). Такої понятійно-категорійної бази достатньо, щоб провести ґрунтовний аналіз наукових положень дисертації з позиції онтологічного аспекту .

Належний ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації забезпечені коректністю використання апробованих в науковій практиці як загальних, так і спеціальних методів дослідження. Коректність підтверджується аналізом відповідності сутності завдань дослідження та конкретних методів, які використовувались при їх вирішенні (с.33-35). Крім того підґрунтам обґрунтованості виступають: достатньо велика кількість розрахунків, на основі яких встановлені закономірності та отримані висновки (підрозділ 1.2, с. 101-103, розділ 4, с. 308-324, с. 336-341, с. 354-355, с. 359-369, додаток Г, с. 537, додаток Е, с. 540-548, додаток Н, с. 583-604); застосування законів та правил формальної логіки при формулюванні аналітичних висновків; широким обговоренням результатів дослідження на 21 міжнародних та всеукраїнських конференціях, а також публікаціями результатів дослідження у наукових виданнях, які мають високий індекс у рейтингу наукових періодичних видань України, і в яких публікуються статті з тематики економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.

Достовірність та об'єктивність результатів дослідження забезпечена використанням сучасних методів збору та обробки інформації (розділ 5), використанням великих масивів державної та міжнародної статистики (джерела [333-337], додаток Е джерела [1-6]), динамікою статистичної інформації по підприємствам, що досліджувались та її представницькою вибірковою сукупністю (джерела [131, 403, 515, 612]).

Цілісно характеризуючи дисертацію Россошанської О. В., можна стверджувати наступне. Дисертація виконана в межах сучасної системної парадигми економіки Яноша Корнаї, розвиває системно-інтеграційну теорію підприємства Г. Б. Клейнера з позиції оцінювання їх економічної безпеки у різних часових горизонтах (поточному, тактичному та стратегічному). За

сукупністю використаного інструментарію дослідження вона відноситься до досліджень змішаного типу, в яких об'єднуються кількісні та якісні методи дослідження. На сьогодні це є відмінною ознакою досліджень в межах поведінкової економіки, до якої треба відносити і екосесент.

Методологічна цілісність дисертації досягається використанням при вирішенні всіх поставлених завдань сформульованих положень епістемологічного простору дослідження, базової графічної моделі представлення систем (рис. 2.13, с. 193), використання великої кількості графічних моделей (96 рисунків), які дають цілісне та концентроване уявлення про інструментарій та результати вирішення окремих наукових завдань. Завдяки цьому досягнуто сприйняття пулу концептуальних моделей оцінювання як основного елементу системного інструментарію оцінювання.

Дисертація є дослідженням, яке виконано на стику наук, який формується завдяки процесам конвергенції (зближення) наук (на відміну від міждисциплінарних досліджень, в яких передбачається отримання нових знань одночасно у декількох науках). При отриманні нових знань в екосесенті завдяки вирішенню суттєвих економічних задач, визначених паспортом спеціальності 21.04.02, в роботі гармонійно використані сучасні знання зі статистики, педагогіки, психології, соціології, інформатики, філософії, нечіткої математики та ін. Вирішення поставлених завдань відбувалося з урахуванням управлінського контексту економічних задач.

Основні наукові результати дослідження отримані Россошанською О. В. особисто і характеризуються науковою новизною. До найбільш суттєвих наукових положень, які мають ознаки наукової і практичної цінності, новизни рівня «вперше розроблено» належать сім результатів, а «удосконалено» - шість.

Перший результат рівня «вперше» стосується методологічного підходу до оцінювання економічної безпеки підприємства, який реалізується в новому компоненті «система оцінювання» в рамках розробленої системної моделі екосесенту, що дало можливість чітко визначити системні функції та результати діяльності раніше відомих компонентів: економічної системи (організація безперервної діяльності підприємства та задоволення його економічних інтересів); системи економічної безпеки (вияв та ідентифікація загроз безперервної діяльності); системи забезпечення економічної безпеки

(узгодження та реалізація захисних дій з уникнення/нівелювання/мінімізації впливу загроз діяльності), та сформулювати цільову функцію системи оцінювання як отримання оцінки економічної безпеки підприємства, яка відображає суб'єктивно оцінений динамічний стан його діяльності (підрозділ 3.1, с. 233-246).

Другий результат рівня «вперше» присвячений розробці концептуальної моделі економічної безпеки ПО підприємств. Вона побудована на основі закону тріадності гармонійного безперервного інноваційного розвитку підрозділ 2.3, с. 218-219) та відображає взаємозв'язок між життєвими циклами інновацій у портфелі проектів ПО підприємства (підрозділ 3.3, с. 270-273). Аналіз моделі дозволив встановити для таких підприємств визначальну роль стратегічної економічної безпеки та змістово підтвердити необхідність для її опису трьох груп показників: поточної діяльності, стану внутрішнього середовища діяльності та компетентності працівників (підрозділ 3.3, с. 274-277). Ці показники корелюються із виявленими в підрозділі 1.1 (с. 67-73) характерними особливостями ПО підприємств.

Найбільш об'ємним за кількістю відмінних ознак, які визначили новизну результату «вперше», є третій результат – пул концептуальних моделей. Він прямо пов'язаний з заявленою метою дослідження, яка визначає, що пул моделей є основним елементом методологічних зasad (с. 33). Багатоаспектність цього результату свідчить про те, що робота виконана на стику наук. До пулу включенні моделі дефініції ПО підприємства (підрозділ 1.1, с. 65-73), економічної системи на основі економічної тетради (підрозділ 2.1, с. 151-162), економічної безпеки (підрозділ 2.2, с. 180-181), піраміди знань (підрозділ 2.3, с. 199-204), системи стрижневих компетентностей ПО підприємства (підрозділ 2.3, с. 205-209), гармонійної тріадної цілісності (підрозділ 2.3, с. 210-218). У сукупності моделі виконують пояснювальну функцію науки щодо розкриття особливостей економічної безпеки ПО підприємств та її оцінювання як феномену та світогляду - формування цілісного представлення предметної області дослідження. Одними з результатів такого представлення є розуміння того, що головними джерелами небезпеки безперервній діяльності та економічної безпеки ПО підприємств є відсутність у працівників знаннєвих компетентностей щодо діяльності за умов появи загроз (підрозділ 2.3, с. 198, 203) та їх цінності (підрозділ 3.1, с.

241-242), а також сформульований закон об'єктивізації компетентностей (підрозділ 3.3, с. 265-266).

Одним з головних питань будь-яких системних досліджень безпеки є визначення граничних та порогових значень індикаторів безпеки. Тому логічним є поява в дисертації четвертої наукової новизни рівня «вперше» у вигляді методу визначення граничних та порогових значень індикаторів економічної безпеки ПО підприємства. На відміну від відомих, запропонований метод відрізняється логічним поєднанням в ньому методів комп'ютерного моделювання можливих станів економічної безпеки за вибраним індикатором, візуального аналізу результатів моделювання, аксіоматичного методу групування результатів моделювання та методу побудови функцій приналежності терм-множин лінгвістичної змінної «Зони безпеки діяльності». На основі функцій приналежності будується нечітка шкала оцінювання рівня економічної безпеки. В якості рівнів оцінювання запропоновано використовувати стани діяльності, які відповідають руйнуванню діяльності, небезпечній діяльності, вияву загроз діяльності, появу викликів діяльності та безпечній діяльності. Основною перевагою розробленого методу є наявність на побудованих за його допомогою шкалах граничних значень у вигляді інтервалів, що дозволяє отримувати більш адекватні судження про оцінний стан економічної безпеки за отриманими нечіткими оцінками (підрозділ 3.4, с. 281-286).

Для розкриття сутності стратегічної економічної безпеки за трьома групами показників, які були сформовані за результатами другого наукового результата, та розробки методів їх оцінювання в роботі розроблено три методи оцінювання стратегічної економічної безпеки ПО підприємства: за темпоральними показниками діяльності з рівнем новизни «вперше», за показниками стану внутрішнього середовища діяльності та за показниками рівня компетентності працівників з рівнем новизни «удосконалено». З методологічних позицій розробка цих методів базувалася на єдиній основі яку визначив метод визначення граничних та порогових значень індикаторів економічної безпеки ПО підприємства (четверта наукова новизна).

В основу першого методу покладено розроблене в дисертації «стратегічне раціональне правило ПО підприємства», яке структурно аналогічне «золотому правилу економіки підприємства» (підрозділ 4.1, с.

344) та «Стан прояву компетентності працівників» (підрозділ 4.3, с. 354-358). Порівняльний аналіз шкал підтверджив твердження дисертанта відносно неможливості у екосесенті побудови єдиної універсальної шкали оцінювання економічної безпеки (с. 344).

Нестандартний підхід автора до побудови інтегрального представлення результатів оцінювання, який передбачав побудову матриці можливих станів економічної безпеки з нечіткими значеннями індикативних оцінок (поточної діяльності, стану внутрішнього середовища діяльності та компетентності працівників) та їх конвертацію в інтегральний (агрегований) індикатор за допомогою емпірично запропонованої формули, дозволив отримати науковий результат у вигляді методу інтегрального представлення результатів оцінювання, який має рівень новизни «вперше» (підрозділ 4.4, с. 358-370). Застосування методу дало змогу побудувати нечітку шкалу на основі лінгвістичної змінної «Рівень економічної безпеки стратегічної діяльності ППО підприємства» і використати для позначення компонентів її терм-множини стандартне п'ятирівневе кольорове позначення.

Незважаючи на те, що автор оцінив удосконалену структуру представлення методології економічної безпеки ППО підприємств як науковий результат рівня «удосконалено», на нашу думку, він є найбільш вагомим з методологічної точки зору. По суті автор запропонував універсальний інструментарій систематизації наукових знань, за допомогою якого можна чітко визначити приріст наукового знання від кожного наукового дослідження в конкретному напрямку будь якої науки (підрозділ 2.4, с. 219-226). Завдяки цього інструменту Россошанська О. В. цілісно представила оцінювання економічної безпеки, як специфічний вид діяльності в системі екосесенту (підрозділи 3.2, 3.3, 3.4, с. 246-286) з позиції описаного епістемологічного простору (розділ 2, с. 152-232).

Завершальним науковим результатом рівня новизни «вперше» є розроблений механізм оцінювання економічної безпеки ПП підприємства. Він вбудований у компонент «система оцінювання» системи екосесенту і використовує всі наукові результати, які були отримані в роботі. Реалізація механізму передбачає взаємодію системи оцінювання з іншими системами

екосесенсу і забезпечує цілісність діяльності останньої. Завдяки цьому забезпечується можливість формування оцінних суджень про стан економічної безпеки за трьома групами показників (поточної діяльності, стану внутрішнього середовища діяльності, компетентності працівників) та рівень стратегічної економічної безпеки ПО підприємства, оцінити можливі напрями його підвищення, оцінити ефективність заходів для досягнення бажаного стану економічної безпеки (підрозділ 5.4, с. 423-428).

Сукупний аналіз новизни наукових результатів у порівнянні з відомими науковими результатами в області методології оцінювання економічної безпеки ПО підприємств дає підстави стверджувати про приріст нових наукових знань завдяки отриманню нових результатів у формі системно поставленої наукової проблеми, удосконаленого понятійного апарату та системоутворювальних факторів, принципів оцінювання, методів оцінювання, закономірностей, які виражені у вигляді нечітких шкал оцінювання, встановлених взаємозв'язків між компонентами механізму оцінювання - стратегічної економічної безпеки, зміст яких має фундаментальний характер для наукової спеціальності 21.04.02 – економічна безпека суб’єктів господарської діяльності.

3. Повнота викладу в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Кількість та обсяг публікацій за темою дисертації у наукових фахових виданнях відповідає вимогам до опублікування результатів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук, встановлених МОН України. Основні результати роботи достатньо повно викладені в наукових фахових виданнях. З 51 опублікованої праці за темою дисертації, 43 праці одноосібні, а з восьми праць зі співавторами - три з аспірантами.

Опубліковані праці не є тотожними між собою, змістово відображують розв'язання взаємопов'язаних задач дослідження. Всі теоретичні положення, які мають відповідний ступінь новизни та виносяться на захист, представлено в публікаціях. Внесок автора в кожну з робіт у співавторстві детально розкритий в авторефераті (с. 30-35), що підтверджує самостійність проведеного дослідження та отримання результатів. Рівномірність опублікованих результатів підтверджує приблизно однакова кількість

публікацій по п'яти розділам, в яких висвітлені основні наукові результати (13, 14, 13, 20, 11 відповідно). Більша кількість публікацій по четвертому розділу пов'язана з більшою кількістю наукових результатів, які виносяться на захист.

5. Дискусійні положення та зауваження до дисертації

Слід відзначити, що ряд висновків та тверджень, які містить дисертація, мають дискусійний характер і потребують більш детального обговорення під час захисту. Крім того, у роботі є певні неточності. Основні з цих недоліків зводяться до такого:

1. Економічна безпека автором визначена як усвідомлено суб'єктивно оцінений стан середовища діяльності підприємства з позиції її безперервності в умовах наявності внутрішніх та зовнішніх джерел небезпеки. На нашу думку, в цілому можна погодитись з позицією автора, але за умови не лише безперервності діяльності, але і її адекватності вимогам зовнішнього середовища щодо результатів такої діяльності.
2. Для класифікації джерел небезпеки в роботі запропоновано критерій «сила впливу», який складається з п'яти компонентів: виклики (слабкий вплив), загрози (помірний вплив), небезпека (сильний вплив), інциденти (уже сильний вплив, призупинка діяльності), криза (катастрофічно негативний вплив, розрив діяльності) (с. 182). Така класифікація потребує більш детального роз'яснення.
3. У підрозділі 2.3 приведена модель підприємства як системи стрижневих компетенцій підприємства (рис. 2.18, с.207), наявність та використання яких складають основу економічної безпеки ППО підприємства, і дають йому змогу бути конкурентоздатними протягом тривалого часу. При цьому у дисертації відсутній опис механізму оцінювання впливу наявності чи відсутності частини компетенцій на стратегічну економічну безпеку підприємства.
4. У підрозділі 3.1 автором представлено модель системи екосесента (рис. 3.5, с. 243), на якому вона представлена як сукупність чотирьох конкретизованих взаємодіючих систем, що реалізують окремі функції. У той же час автором відзначається, що джерелом прояву та вияву будь-якої системи принципово є зовнішня затребуваність (с. 192). Для кожної системи

у моделі повинна бути виражена зовнішня затребуваність. Це потребує додаткових пояснень.

5. Системоутворювальні фактори компонентів системи екосесента (рис. 3.4, с. 240) містять переважно цінності суб'єктів діяльності та цінності суб'єктів, які споживають результати діяльності та низку конструктивних і деструктивних чинників, що впливають на результати діяльності. Однак, на нашу думку, на суб'єкти оцінювання впливають норми, вимоги та умови діяльності.

6. Здобувач вважає, що головними джерелами розривів діяльності виступають цінності особистостей, що працюють на підприємстві, та особистостей, що зацікавлені в результатах діяльності підприємства. На нашу думку, основне джерело розривів діяльності є дисбаланс цінностей цих суб'єктів.

7. Модель системи оцінювання економічної безпеки ППО підприємства (рис.3.8, с. 265) містить чотири простори взаємопов'язаних між собою. Не зрозуміло, чому автор в системній моделі використовує абстракцію «простір» щодо джерел небезпеки, захисних дій та показників діяльності і показників безпеки. І чи може ця абстракція інтерпретуватись як економічний простір, який на сьогодні вважається науковцями системою відносин, пов'язаних з використанням економічних ресурсів?

8. При побудові двох нечітких шкал (оцінювання стану сприятливості внутрішнього середовища та стану прояву компетентності працівниками в умовах недостатності інформації) у роботі використані числа Фібоначчі як аксіоматичне правило (с. 338-341, 355-357). Доведено, що побудовані на основі чисел Фібоначчі шкали, є різними. Але в роботі відсутнє порівняння цих шкал з традиційними рівномірними. Не з'ясовано, в яких зонах небезпеки шкали мають найбільшу розбіжність в оцінках. Відкритим є питання доцільності ускладнення шкал при оцінюванні стратегічної економічної безпеки.

9. Однією з переваг розроблених нечітких шкал для визначення станів стратегічної економічної безпеки є наявність зон індикаторів, які визначають їх порогові значення (рис. 4.5, с. 315; рис. 4.11, с. 342; рис. 4.17, с. 357 та рис. 4.18, с. 370). Але, в роботі не розкриті особливості тлумачення станів небезпеки в цих зонах.

10. Для оцінювання рівня стратегічної економічної безпеки ПО підприємства за інтегральним показником розроблена нечітка шкала (рис. 4.18, с. 370), в якій елементи терм-множини іменовані назвами кольорів. Але перераховані кольори цієї шкали не прив'язані до ситуацій небезпеки за критерієм сили впливу, як це зроблено для інших нечітких шкал, побудованих у дисертації (рис. 4.5, с. 315; рис. 4.11, с. 342; рис. 4.17, с. 357).

11. При описі механізму оцінювання стратегічної економічної безпеки ПО підприємства, який представлений на рис. 5.25 (с. 424 -428) було б доцільно формалізувати структуру та форми передачі інформації між компонентами системи екосесенту (показники діяльності, оцінні судження про економічну безпеку за індикаторами, напрямки підвищення ступеню та ін.). Це значно прискорило б впровадження в практику діяльності ПО підприємств наукових доробок дисертанта.

Разом з тим, слід відзначити, що наведені недоліки та зауваження не руйнують змістовну єдність роботи і не впливають на новизну наукових результатів, а окремі зауваження можуть бути враховані в подальшій роботі автора для розвитку запропонованих методологічних засад оцінювання економічної безпеки.

6. Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Оцінюючи в цілому дисертаційну роботу Россошанської Ольги Валентинівни «Методологічні засади оцінювання економічної безпеки інноваційних проектно-орієнтованих підприємств» з урахуванням позитивних її аспектів, дискусійних положень та зауважень можна стверджувати, що вона є завершеною кваліфікаційною науковою працею, має свою внутрішню логіку, характеризується єдністю змісту, виконана особисто здобувачем у вигляді спеціально підготовленого рукопису, і присвячена розв'язанню обґрунтуваної науково-прикладної проблеми відсутності теоретико-методологічних знань щодо оцінювання економічної безпеки ПО підприємств. Її можна розглядати як значний внесок в новий науковий напрям в рамках екосесенту, який сьогодні в науковій літературі набуває назву «естиметологічний аспект».

практичне значення є доведеними і не викликають сумніву. Поставлені в роботі завдання виконані, мету досягнуто, що підтверджує особистий внесок Россошанської О. В. в безпекологію.

Дисертаційна робота оформлена з урахуванням вимог Державних стандартів України.

Автореферат дисертації розкриває основні її положення, ідеї та висновки, є ідентичним дисертації за структурою та змістом.

Основні наукові результати дослідження у повному обсязі опубліковані у монографіях, статтях у наукових фахових виданнях України та інших країн, відображають особистий внесок здобувача у розв'язання вище зазначеної науково-прикладної проблеми, і відносно яких здобувач є суб'єктом авторського права. Матеріали дисертації пройшли апробацію на наукових конференціях.

Дисертаційна робота за рівнем наукової новизни, якістю досліджень, достовірністю й обґрунтованістю наукових положень, висновків і рекомендацій, теоретичною та практичною цінністю відповідає вимогам п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 зі змінами, та інших нормативних актів МОН України щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук, а її автор Россошанська Ольга Валентинівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності.

Професор кафедри менеджменту
Хмельницького національного університету,
доктор економічних наук, доцент

Е. М. Рудніченко

Підпис засвідчує:

проректор з науково-педагогічної роботи
Хмельницького національного університету
Міністерства освіти і науки України

В.М. Нижник